

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

INTERNETOVÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

2012 | Vol. 4 | No. 2 | ISSN 1803-8220

RENNER, Tomáš (2012). Konec terorismu ve Spolkové republice Německo v 90. letech 20. století: trvalá evropská výjimka? *Acta Politologica* 4, 3, 167-180. ISSN 1803-8220.

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

Internetový recenzovaný časopis vydává
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze,
Katedra politologie Institutu politologických studií

Konec terorismu ve Spolkové republice Německo v 90. letech 20. století: trvalá evropská výjimka?

Tomáš Renner¹

Abstract:

This article examines not only the last statement of the German far-left terrorist organization The Red Army Faction from spring 1998 but it goes all the way to the foundation of the most ruthless post-war terrorist organization in Europe. By analyzing their thoughts it tries to show origins of radical thinking in the German society after the Second World War.

Key words: terrorism, Red Army Faction, radicalism, student protest movement

1. Úvod

V tomto textu se hodlám zabývat politicky motivovaným terorismem ve Spolkové republice Německo na konci 90. let 20. století. Představím historické souvislosti terorismu jako politicky motivovaného násilí [Brunner, Conze, Koselleck 1972] a zamyslím se za pomoci prohlášení německé krajně levicové teroristické organizace Frakce Rudé armády (dále jen „RAF“) nad důvody ukončení její činnosti. Na jaře 1998 zaslala RAF mediální agentuře Reuters v Kolíně nad Rýnem prohlášení, ve kterém oficiálně oznámila ukončení téměř třicetileté činnosti a současně provedla bilanci svého dosavadního působení od roku 1970, který bývá v odborné literatuře obvykle považován za zahájení jejích aktivit.²

Teroristické akce RAF probíhaly převážně ve Spolkové republice Německo (ale také v Rakousku, Francii, Belgii a Švédsku) a její činnost zasahovala největší segmenty veřejného života ze všech teroristických skupin poválečné střední Evropy. Výjimečnost západoněmeckého terorismu spočívala v tom, že jeho kořeny byly výrazně ovlivněny historickými souvislostmi a nikoli soudobými problémy jako tomu bylo například v Itálii či ve Francii. Význam teroristické činnosti RAF byl hlavně v rozsahu její činnosti, kterým zastínila ostatní radikální skupiny (např. Rudé buňky, Hnutí 2. června či Rudá Zora v Německu, Aktion Directe ve Francii či Rudé brigády v Itálii). RAF byla pro tyto skupiny vzorem hodným následování a z důvodů jejich logistické a personální nedostatečnosti také přirozenou vedoucí teroristickou skupinou s fungující organizací a důkladným teoretickým zázemím. Význam RAF je však zřejmý i z dobové reakce státního aparátu Spolkové republiky Německo, který ji přisuzoval nejdůležitější úlohu, což vedlo ke změnám v organizaci bezpečnostních složek, k za-

¹ Mgr. Tomáš Renner, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, oddělení vědy. Studuje doktorské studium na Institutu mezinárodních studií FSV UK v Praze. e-mail: renner@fsv.cuni.cz.

² Dostupné z WWW: <<http://www.infopartisan.net/archive/trend/trend98/doku/t020598.html>>. [cit. 2011-04-07].

kládání nových bezpečnostních útvarů a ke změnám v přístupu k otázkám bezpečnosti na všech stupních státní správy. Bez nadsázky lze konstatovat, že činnost RAF proměnila přístup k vnitřní bezpečnosti od konce 60. let až do přelomu 80. a 90. let 20. století. Při posuzování uvedených změn je třeba mít na paměti, že probíhaly v souvislosti s tehdejší historicky ojedinelou situací mocensky rozdělené Evropy na americkou a sovětskou sféru vlivu. Od toho se odvíjel přístup Spolkové republiky Německo k této teroristické skupině. Projevilo se to ostatně i na argumentaci samotné RAF uvedené v prohlášení o ukončení činnosti z roku 1998. Uvedla, že nevezala v úvahu společenské proměny, které tehdy probíhaly nejen ve Spolkové republice Německo, ale v celé Evropě.

2. Historické souvislosti příklonu k násilí

Pokud se chceme zabývat příčinami ukončení činnosti RAF na jaře 1998, nezbyvá než se vrátit ke společenské situaci v Evropě po konci 2. světové války. Příslušníci budoucí RAF vyrůstali v západoněmecké společnosti, kterou na konci 50. let 20. století přirovnal mladý německý politolog Wilhelm Hennis k fotbalovému stadionu, kde diváci sice mohou fandit, ale hra probíhá bez nich. Ačkoli za hru zaplatili, neměli vliv na její výsledek. Nahlédneme-li do literárních pozůstalostí členů RAF či do děl osob, které s touto teroristickou skupinou sympatizovaly, zjistíme, že nemožnost skutečné participace na utváření podoby západoněmecké společnosti byla základní příčinou jejich činů. Vědomí nemožnosti změnit společenské poměry navíc umocňovala historická zátěž čerstvé zkušenosti s totalitním režimem. Ačkoli jejich autoři – např. Michael Baumann [Baumann 1973] či Bernward Vesper [Vesper 1967] – pocházeli z odlišného rodinného prostředí, byla jejich životní situace ovlivněna válečným zničením bezprostředního okolí a všudypřítomnými vysokými ztrátami na životech. Historická zátěž německé poválečné společnosti byla jednou z hlavních motivací pro zahájení a nakonec i pro ukončení jejich teroristické činnosti. S jistou nadsázkou lze dokonce říci, že dálka působení teroristické skupiny RAF odpovídala délce společenské stabilizace Spolkové republiky Německo po ukončení poválečné rekonstrukce. Ačkoli je nutné hledat historické kořeny činnosti RAF v totalitní minulosti Německa jakožto nezvládnuté modernizaci, bylo by omylem se domnívat, že modernizace jako vědomí přechodu mezi tradiční společností a dosud nejasnou budoucností (provázené výrazně zrychleným technickým pokrokem) započala v Německu až po druhé světové válce. Bedřich Loewenstein ve spisu *Projekt moderny* [Loewenstein 1995] zmiňuje první modernizační projevy už v maloměstské německé společnosti 18. století. Významný německý režisér a myslitel Alexander Kluge je nacházel ve století devatenáctém, kdy pruský ministr školství požádal německé univerzity, aby směřovaly výuku ve svých ústavech především k teoretickým znalostem než k praktickým dovednostem. Vycházel přitom nejen z ideálů středověké univerzity, ale hlavně z obavy, aby mladá německá univerzitně vzdělaná generace neinklinovala k praktickým (i.e. *rychlým*) revolučním společenským změnám. Orientace na teoretické vzdělání, které mělo mladé německé intelektuály duševně pacifikovat (v tom později německé univerzity vynikaly) se paradoxně podle Klugeho ukázala jako zásadní přelom v přístupu k realitě u německých vzdělavců, a to s důsledky trvajících až do poloviny dvacátého století. Teorie tak z praktických a dobově politických důvodů zvítězila nad praxí, což ovšem mělo podle něj dalekosáhlé důsledky, o kterých tehdy přirozeně nikdo neměl tušení. Mladé generace německých intelektuálů byly od té doby programovány z moci úřední na teoreticko-historické přijímání společenské reality, což vedlo nakonec k orientaci na teorie, které se snažily reálný svět se všemi jeho

přednostmi i záporny vtěsnat do představ o ideální společnosti.

Modernizaci německé společnosti lze chápat nejen jako technický pokrok a širší společenské a institucionální změny, ale hlavně jako změny v přístupu ke společenské realitě. Ty souvisely nejen s praktickými potřebami pruského a později německého státu, ale i s proměnou chápání času vymezeného pro společenský vývoj (zrychlené vnímání času a potřeby společenských změn v souvislosti s překotným technickým pokrokem) a s odklonem od náboženské víry při přetrvávajícím rozkolu v církvi. Ústřední roli v tomto odklonu od reality a víry sehrály ozbrojené konflikty. Teoretické koncepty ideální společnosti se po každém z těchto konfliktů zdály být vynikajícím východiskem pro tragickou realitu a neutěšený stav společnosti na dlouhá desetiletí dopředu. Kdo se k takovým teoretickým konceptům nepřiklonil, musel se stát nutně v očích tehdejších vzdělanců a tváří v tvář bezprostředně zničenému světu zpátečníkem a představovat reakci, která v poválečném světě už nemá co pohledávat. Teoretické koncepty společnosti bez odcizení a nespravedlnosti tak musely narážet na nevyhnutelnou kontinuitu předválečných i válečných západoněmeckých politicko-hospodářských elit.

Nabíledni však byla otázka, co může přivést válkou zbídačené masy obyvatelstva střední Evropy k zájmu o nové teoretické koncepty spravedlivého společenského uspořádání bez odcizení a útlu. Podle Alexandra Klugeho, který vedl rozhovor na toto téma se západoberlínským studentským časopisem *Rote Pressekorrespondenz* v roce 1967 [Kluge 1967], to musela být teorie natolik radikální, aby přesvědčila o nutnosti realizace rozsáhlé vrstvy válkou zbídačeného obyvatelstva. Za radikální považovali Kluge a jeho vrstevníci (bylo mu tehdy 36 let) takový program, který by vycházel ze skutečnosti a nikoli z domněnek o ní, jak tomu bylo u jejich vrstevníků v císařském Německu, program který je realizovatelný ve stávajících historických souvislostech a je odpovědí na hlad po společenských změnách. Základní podmínkou pro úspěch takového programu však byla forma, kterou měl být představen masám obyvatel. Snaha vysvětlit válkou zničené společnosti společenský program pro budoucnost se ostatně ukázala jako problém pro všechny, kdo se o něco takového v poválečné západoněmecké společnosti pokusili – ať už to byl projekt *sociálně tržního hospodářství* a následně *formované společnosti* Ludwiga Erharda [1996] či revoluční změny v pojetí studentského protestního hnutí a později RAF.

Radikální studentské skupiny (a později RAF) vycházely z prací teoretiků, které byly nesrozumitelné nejen intelektuálům, ale zejména masám pracujících, na které se orientovaly. Pro jazyk teoretiků studentského protestního hnutí se dokonce vžil pejorativní výraz „sociologická čínština“ pro jeho nesrozumitelnost průměrně vzdělanému člověku. Za typicky nesrozumitelné se tehdy považovaly například texty profesora Theodora Adorna, jednoho z představitelů kritické školy na Univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem. Audio záznamy z jeho přednášek podávají svědectví o rozruchu mezi studenty po každém dlouhém a nesrozumitelném souvětí, které profesor Adorno použil. Podle kritiků studentského protestního hnutí byla právě neschopnost sdělit vzdělanému člověku hlavní koncepty zamýšlené společenské změny důkazem, že ještě nenastaly podmínky pro takovou změnu [Scharloth 2008]. Ona příslovečná jiskra pro pochopení, co je třeba nyní dělat, nemohla přeskočit, protože texty a prohlášení studentských vůdců se rozcházely s vnímáním reality většinou obyvatel. Jinými slovy to vyjádřil lord Ralf Dahrendorf, v Německu narozený a ve Velké Británii vzdělaný liberální západoněmecký myslitel a politik, když prohlásil, že situace západoněmecké společnosti po poválečné rekonstrukci nenasvědčuje tomu, že by bylo možné úspěšně provést revoluci, jak o ni snili vůdci studentského protestního hnutí a

později členové levicově radikální teroristické organizace RAF. Ve Spolkové republice Německo ani v jiných západoevropských státech nebyla revoluční situace a revoluční myšlenky tedy nemohly najít odezvu v širokých vrstvách obyvatel. Odezvu však našly mezi mladou a vzdělanou západoněmeckou generací, která hledala uplatnění a životní smysl v poválečné společnosti, kdy se německý stát musel vyrovnávat s historickou zátěží totalitní minulosti a stál na pokraji prvních hospodářských těžkostí souvisejících s klesající poptávkou po ukončené poválečné rekonstrukci.

3. Teorie násilí

Studentské protestní hnutí ve Spolkové republice Německo se v 60. letech 20. století intenzivně zabývalo teorií násilí ve společnosti. Na diskusi o násilí lze ukázat, jaký význam mělo myšlenkové zázemí západoněmeckého studentského protestního hnutí a jeho apologetů pro budoucí hnutí teroristické. Radikální studenti považovali násilí za hlavní instrument státní moci. Nejen to, často také poukazovali na personální kontinuitu hospodářských a politických elit západoněmeckého státu s nacistickou třetí říší. Jako jediné východisko pro obranu demokratických společenských a politických poměrů zakotvených v Základním zákoně z roku 1949 viděli použití násilí proti představitelům politické a hospodářské moci. Násilí se nejprve zaměřilo na tiskárny a distribuční prostory tiskařských závodů bulvárního tisku a proti masovým médiím, které obviňovali ze spolupráce se západoněmeckými post-nacistickými elitami. Nejznámější deník, bulvární *Bild*, se pro ně stal kvintesencí tohoto poválečného vývoje, který považovali za neblahý a odporující studentským ideálům o spravedlivé společnosti [Glaser 1970].

Změna v přístupu západoněmeckých studentů k násilí ve veřejném prostoru nastala po zastřelení studenta germanistiky na Svobodné univerzitě v Berlíně Benno Ohnesorga při příležitosti návštěvy perského šáha Rezi Pahláviho v Západním Berlíně (poté co s chotí přicestoval z Československa). To se projevilo hlavně v západoberlínských a frankfurtských studentských časopisech. Dalším významným momentem pro postoj rebelujících studentů k násilí bylo zadržení a uvalení vyšetřovací vazby na známého představitele antiautoritářského křídla západoberlínského protestního hnutí Fritze Teufela a na advokáta zadržených studentů Horsta Mahlera v Berlíně-Moabitu.

Vedle těchto zaznamenaníhodných událostí však měl pro vnímání potřeby násilí jako instrumentu společenské změny význam hlavně konflikt ve Vietnamu. [Horlemann, Gaeng 1966] Západoberlínské noviny, časopisy a televize přinášely každodenně zprávy a záběry z bojů, o počtech zabitých a vážně zraněných, o masakrech civilního obyvatelstva a o pokračujícím plošném bombardování Vietnamu americkou armádou. Řada předních představitelů i řadových členů studentského protestního hnutí došla pod dojmem těchto záběrů a zpráv k závěru, že ona americká armáda, která osvobodila Německo od nacismu, se nyní na druhém konci planety dopouští genocidy a podporuje nedemokratické režimy. Z tohoto vědomí se poprvé zrodila myšlenka potřeby násilí proti lidem, kteří válečný postup Spojených států amerických ve Vietnamu podporují. Někteří radikální studenti dokonce přišli s myšlenkou přenesení zážitku bombardovaného Vietnamu do Evropy. V roce 1967 následně došlo k explozi v obchodním domě v Bruselu, kde zemřelo několik stovek lidí a v roce 1968 byl proveden žhářský útok na obchodní dům ve Frankfurtu nad Mohanem, který se obešel bez obětí. Katastrofu v Bruselu někteří západoněmečtí radikálové a jejich sympatizanti přivítali s tím, že se konečně podařilo přenést zážitek utrpení z bombardovaného Vietnamu do Evropy a je

nejvyšší čas, aby obchodní domy začaly hořet také ve Spolkové republice Německo. Žhářský útok na obchodní dům ve Frankfurtu nad Mohanem byl odpovědí na tuto výzvu.

Reakce některých radikálních studentů na bruselskou tragédii vyvolala rozhořčení na západoněmecké politické scéně a odpor většiny obyvatel, což přispělo k dalšímu odcizení mezi částí rebelujících studentů příklánějících se k násilí a většinou obyvatel. Pokračující diskuse vedly k odhodlanějšímu příklonu části studentského protestního hnutí k násilí. Iniciačním momentem pro příklon studentů k násilí, který nadlouho poznamenal celé studentské protestní hnutí, však bylo zavraždění studenta Benno Ohnesorga, který se paradoxně demonstrace proti návštěvě perského šáha v Západním Berlíně vůbec neúčastnil [Fels 1998]. Jedná se o dodnes neobjasněný čin příslušníka západoberlínské neuniformované policie (jak se později ukázalo i spolupracovníka východoněmeckého Ministerstva státní bezpečnosti) Karl-Heinz Kurras. Soudní procesy s Kurrasem související s jeho tehdejšími činy, pokračují v Berlíně dodnes. Rebelující studenti nebyli po této tragické události schopni pochopit, že pachatel činu zůstal bez trestu. Došli k závěru, že stát se rozhodl začít fyzicky likvidovat své odpůrce. Od tohoto závěru už byl pouze krok k úvaze, že proti násilí státu je třeba se bránit taktéž násilím.

Jednou z prvních vyznavaček potřeby bránit se proti zvlí státu násilím byla Ulrike Meinhofová, šéfredaktorka populárního západoněmeckého časopisu *Konkret*, který v 60. letech 20. století předkládal mladým německým čtenářům atraktivní kombinaci politických reportáží a článků o kontroverzních tématech. Jak později napsala v knize *So macht Kommunismus Spass* [Roehl 1995] její dcera Bettina, časopis získával pravidelnou finanční podporu z bývalé Německé demokratické republiky. Meinhofová se později stala spolu s Horstem Mahlerem, nedávno nařčeným ze spolupráce s východoněmeckým Ministerstvem státní bezpečnosti, zakládající členkou RAF.

Prvním významným projevem studentských rebelů o ochotě sáhnout k násilí proti lidem byla bitva s policejními pořádkovými jednotkami v ulici Tegeler Weg v Západním Berlíně v roce 1967, kde byl ve vyšetřovací vazbě zadržován Fritz Teufel. Intenzita a radikalita útoků proti policii získala během této pouliční bitvy novou kvalitu, která do té doby neměla srovnání. Zatímco při předchozích demonstracích šlo hlavně o šarvátky, strkanice, vykřikování hesel a metání vajíček či rajčat (případně lahví od piva), tentokrát se studentští rebelové uchýlili k házení dlažebních kostek a betonových kvádrů přímo na lehce ozbrojené příslušníky policejního sboru. Výsledkem bitvy na Tegeler Weg byla řada těžce zraněných a jen zázrakem nikdo nepřišel o život.

4. Formovaná společnost (*Formierte Gesellschaft*) a totální odmítání (*Totale Verweigerung*)

Vrátíme-li se k myšlence západoněmeckého politologa Wilhelma Hennise z konce 50. let 20. století přirovnávající západoněmeckou společnost k fotbalovému hřišti, kde diváci pouze fandí, ale do hry nijak nezasahují, dostaneme se k jádru sporu, který se táhl po celé dějiny Spolkové republiky Německo od jejího založení v roce 1949 až po pád berlínské zdi v roce 1989 a potažmo i k dějinám RAF. Ačkoli se Spolková republika Německo snažila od svého založení v roce 1949 vystupovat jako liberální a demokratický stát, mezi ústřední myšlenky určující její podobu patřila idea formované společnosti (*Formierte Gesellschaft*) zrozená na konci 50. let 20. století v okolí tehdejšího spolkového ministra financí a budoucího spolkového kancléře Ludwiga Eduarda [Hahn 1968]. Základem tohoto společenského kon-

ceptu byly myšlenky navazující na německou „bürgerlichkeit“ 19. století, snažící se smazávat rozdíly mezi jednotlivými vrstvami obyvatel. To se odehrávalo na dvou úrovních: na té oficiální byly ze západoněmecké legislativy odstraněny všechny odkazy na jednotlivé etablované vrstvy (či tehdy hojně používaný marxistický termín *třídy*) obyvatelstva, na té neoficiální byla za společenský ideál nově označena tzv. střední třída, podle které se později začala celá západoněmecká společnost označovat jako *Mittelstandsgesellschaft* [Richert 1969]. Neznamená to však, že by tato nová, německé společnosti nyní dominující třída, byla zbavena liberálních ideálů německé buržoazie z doby císařství, jako byla pracovitost, dochvilnost, spolehlivost a odpovědnost. Tyto ideály západoněmecký stát opakovaně vyzdvihoval jako základ pro novou a dobře fungující společnost, avšak bez toho, že by měly přímou souvislost s nějakou ideologií, ať už socialismem či liberalismem. Nová západoněmecká společnost se měla orientovat hlavně na hospodářský výkon s pomocí výhradně technicistního rozhodování oproštěného od jakékoli ideologie. Spolková vláda zdůrazňovala, že charakter německé společnosti a německého parlamentarismu se po druhé světové válce změnil a že proto nelze nadále nechat proti sobě působit různé zájmové skupiny, což vedlo ke tragickému konci Výmarské republiky. Naopak bylo potřeba se v nových historických souvislostech (Spolková republika Německo měla na svém území cizí vojenské základny) zaměřit na společné budování politicky otevřené, hospodářsky silné a technicky pokročilé společnosti [Horn 1967].

Koncept *formované společnosti*, kde všichni občané republiky táhnou za jeden provaz směrem ke šťastným zítřkům bez ideologických rozbrojů však byl trnem v oku studentskému protestnímu hnutí a později RAF. Pro ně byla ideologie základem pro pohled na poválečný svět. Soudobou poválečnou společnost interpretovali s pomocí ideologických termínů a chtěli ji podle nich i měnit. Tím však pochopitelně naráželi na zájem etablovaných politických a hospodářských elit Spolkové republiky Německo na stabilitě. Politická a hospodářská stabilita byla základním předpokladem a konečně i cílem konceptu formované společnosti Ludwiga Erharda a jeho spolupracovníků. Koncept formované společnosti viděl východisko v odvrácení od ideologií, které měly pro Německo ničující důsledky. Na tom se na konci šedesátých let shodla nejen Křesťansko-demokratická unie (CDU), ale i Sociálně demokratická strana Německa (SPD). V programu z Bad Godesbergu na konci 50. let SPD opustila marxismus a přiklonila se k myšlence vytváření občanské společnosti. Jeden z autorů Bad Godesbergského programu, významný sociálnědemokratický politik Herbert Wehner, tehdy uvedl, že sociální demokraté jsou stejně jako demokraté křesťanští občany republiky. Chtěl tím vyjádřit, že Sociálně demokratická strana Německa neusiluje o začlenění Spolkové republiky Německo do sovětské mocenské sféry vlivu, jak se mohlo některým konzervativním kritikům zdát z jejího poválečného marxistického programu, ale usiluje stejně jako strana křesťanskodemokratická o západní integraci Spolkové republiky Německo a je připravena se s touto stranou dělit o moc.

Pro studentské protestní hnutí byla politika SPD po sjezdu v Bad Godesbergu (1959) důvodem pro rozchod s touto stranou a pro radikalizaci postojů její mládežnické organizace Socialistický svaz německého studentstva (SDS). Studentské protestní hnutí se tak dostalo ze zorného spektra druhé největší politické strany a začalo se pod dojmem událostí ve Spolkové republice Německo rychle radikalizovat. Rozchod SPD s SDS v roce 1961 měl dramatický průběh a zanechal nesmazatelnou stopu na vztahu protestujících studentů k politickému systému státu [Fichter, Loennendonker 1977]. Hlavním důvodem pro odpor studentů byl odvrát od ideologie a přechod k technicistní praxi každodenní společnosti výkonu. Přispěl k tomu i fakt, že SPD začala chápat budoucnost Spolkové republiky Německo jako neod-

vratně spojenou se západními spojenci, a to nejen institucionálně na úrovni mezinárodních organizací (EHS, NATO a další), ale také duchovně a kulturně, což chápala jako nutnost po ukončení válečného konfliktu dosud nevídaných rozměrů při vědomí nebezpečí sovětského totalitarismu. Spolková republika Německo si podle názoru poválečných vlád nemohla dovolit pokus realizovat teoretické koncepty v praxi.

Příslovečnou poslední kapkou do poháru neochoty rebelujících studentů přijmout nový politický systém bylo vytvoření velké vládní koalice CDU a SPD v roce 1966. Novým kancléřem se stal bývalý člen nacistické NSDAP Kurt Georg Kiesinger. Následující rok 1967 byl rokem první oběti protestů mezi studenty a převratným rokem pro dějiny studentského protestního hnutí a RAF. Prvním významným aktem teroru byl žhářský útok na obchodní dům ve Frankfurtu nad Mohanem inspirovaný předchozím devastující katastrofou v obchodním domě v Bruselu. Protože byl proveden v noci, nebyly žádné oběti na životech ani zranění a materiální škody nebyly veliké. Bylo však nejen z následného procesu se žháři (a budoucími teroristy organizovanými v RAF) zřejmé, že se objevila nová generace radikálů, jejíž životní pocit se tehdy vyjadřoval souslovím *totální odmítání* (*Totale Verweigerung*). Tato nejradičálnější část protestního hnutí se zcela přestala identifikovat se západoněmeckou společností, odmítala ji jako celek a politický vývoj po roce 1945 považovala za naprosto zavrženíhodný. To co myslitelé v okolí Ludwiga Erharda považovali za úspěšnou společnost či později za zdařilou demokracii, tito radikálové považovali za nedemokratickou fašizující společnost, která nedávala žádný prostor pro společenskou a už vůbec ne pro politickou participaci.

Západoněmecký parlamentarismus byl podle děl duchovních otců studentského protestního hnutí jako byli Peter Brückner či Johannes Agnoli [Agnoli, Brueckner 2004] pouhou přetvářkou, zakrývající skutečné mocenské mechanismy v nevoleném státním aparátu. Stát se podle nich snažil neutralizovat společenské konflikty pomocí vtažení širokých vrstev obyvatelstva do úspěšného procesu hospodářské rekonstrukce. Jedním z předvolebních hesel CDU v 50. letech 20. století bylo *Žádné experimenty* (*Keine Experimente*) a později před volbami v roce 1966 *Svoboda namísto socialismu* (*Freiheit statt Sozialismus*). Společenským ideálem měla být středostavovská rodina, která netrpí nezaměstnaností, vlastní rodinný dům a automobil a užívá prosperity vycházející z konjunktury poválečné rekonstrukce. Rebelující studenti a pozdější teroristé byli podle zastánců těchto ideálů pouze převodovou pákou východoberlínského režimu úzce spojeného s totalitním aparátem Sovětského svazu. Východoněmecký stát označovali až do začátku 70. let termínem „zóna“.

Ačkoli se podle sociologa Helmuta Schelskyho stávala ze západoněmecké společnosti nivelizovaná středostavovská společnost (*Nivellierte Mittelstandsgesellschaft*), která byla později považovaná za vzorný příklad fungující demokratické společnosti, pro protestující studenty konce let 60. a členy teroristické RAF let sedmdesátých byla společenská realita zcela jiná. Západoněmecký parlamentarismus podle nich pouze kamufloval skutečnost, že se jedná o nedemokratickou společnost. Spolkový sněm byl podle nich pouze orgánem, který zveřejňoval rozhodnutí přijatá nevoleným státním aparátem. S kritikou západoněmeckého parlamentarismu přicházeli od 50. let 20. století hlavně marxističtí filozofové, politologové a historici jako byl Wolfgang Abendroth na univerzitě v hesenském Marburku a později generace mladých politologů a sociologů na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem či na Institutu Otto Suhra při Svobodné univerzitě v Berlíně. Není samozřejmě jisté, zda díla těchto myslitelů patřila mezi pravidelnou četbu radikálních studentů či členů RAF. Informovanost o problémech západoněmeckého parlamentarismu a očekávání členů těchto hnutí můžeme dnes už jenom odhadovat z jejich literárních pozůstalostí či audio a videozáznamů

jejich prohlášení. Dodnes vycházejí v Německu paměti bývalých radikálních studentů a členů RAF [Buhmann 1983; Schwarzer 1983; Goetz 2008] ale úplný obraz o jejich motivaci si lze podle názoru autora tohoto textu udělat jen ze souboru písemných pozůstalostí, výpovědí samotných aktérů a dobových záznamů o jejich činech.

5. Prohlášení RAF o ukončení činnosti z roku 1998

Jedním z nejdůležitějších dokumentů pro pochopení činnosti RAF a důvodů pro ukončení její činnosti je její závěrečné prohlášení z roku 1998. Text byl zaslán v dubnu 1998 agentuře Reuters v Kolíně nad Rýnem, která jej brzy poskytla všem významným německým novinám a orgánům státu. První dojem, který získá většina čtenářů tohoto dokumentu je, že byl napsán vzdělaným člověkem. Text však obsahuje řadu dobových a hovorových výrazů, které členové RAF ve svých prohlášeních používali, aby se odlišili od složitých textů kritiků západoněmecké poválečné společnosti sdružených ve frankfurtské kritické škole. Texty prohlášení RAF mají charakter apelu na čtenáře, snaží se ho přesvědčit o svém pohledu na věc, ale současně nepřipouštějí prostor pro jiný výklad.

Pro bližší prozkoumání závěrečného prohlášení RAF o ukončení činnosti z roku 1998 je třeba se nejprve zaměřit na pojmosloví, které o sobě samé RAF používala, neboť sebe-reflexe obvykle odhaluje záměry autora. V jejích textech se setkáme se slovy městská guerilla (*Stadtguerilla*), revoluční menšina (*Revolutionäre Minderheit*), militanti, subjekt dějin, nikoli objekt (*Kein Objekt, sondern Subjekt der Geschichte*) či ozbrojený boj (*bewaffneter Kampf*). Z použitých pojmů je zřejmé, že jejím hlavním cílem bylo násilí, ozbrojený boj proti institucím západoněmecké společnosti, proti spojencům Spolkové republiky Německo a nakonec, v letech osmdesátých, i proti západoněmecké společnosti jako takové. RAF ve svých textech uvádí, že vyšla z diskusí o oprávněnosti použití násilí ve společnosti, které patřily mezi nejdůležitější debaty ve studentském protestním hnutí konce 60. let 20. století. Diskuse na téma oprávněnost násilí ve veřejném prostoru byla vyvolána ozbrojenými konflikty ve Vietnamu, v Alžírsku a v belgickém Kongu a byla reakcí na odpověď západoněmeckého státu na studentské demonstrace především v Západním Berlíně a ve Frankfurtu nad Mohanem. Původní koncept počítal s násilím proti věcem a dostalo se mu podpory i od některých významných osobností Spolkové republiky Německo (např. od Helmuta Gollwitzerera), který se však později od tohoto spojení distancoval, když prohlásil, že chtěl pouze upozornit na důvody, které k němu rebelující studenty vedou. Radikální studenti podle něj měli v médiích trvale na očích krvavé události ve třetím světě a nesouhlasili s reakcí administrativ západoevropských států a Spojených států amerických. Nemohli se vyrovnat s podporou západních vlád nedemokratickým režimům ve třetím světě, ale už se nezapomínali charakterem tamních opozičních sil, které chtěly tyto režimy nahradit. Odkaz na národně-osvobozenecký boj byl pro ně pouhou intelektuální zkratkou, díky níž se vyhnuli důkladné analýze tamních společenských poměrů. Gollwitzer chtěl pouze upozornit na to, že bez těchto souvislostí nešlo pochopit náhlý příklon radikálních studentů k násilí.

Po ztroskotání studentského protestního hnutí na přelomu let 1969/1970 se RAF viděla jako jediná zastánkyně boje proti systému který podle ní pozbyl smyslu a neměl žádnou budoucnost. Inspirací pro boj proti systému jí byl ozbrojený boj v zemích třetího světa. RAF se domnívala, že boj za nezávislost ve třetím světě lze přenést do evropských metropolí. V evropských velkoměstech, snad s výjimkou Paříže a Berlína, však doposud neexistova-

la žádná zkušenost s tzv. městskou guerillou.³ Tehdejší studentští vůdci si neuvědomovali, kam až může diskuse o oprávněnosti použití násilí ve veřejném prostoru zajít. Teprve až po letech pochopili, že svým dílem přispěli k vyhrocení násilí ze strany západoněmeckých teroristů. Řada z nich se sice tomuto nařčení bránila tím (např. obhajoba Dutschkeho z pera bývalého předsedy berlínské AStA Jürgena Treulieba), že pro studentské protestní hnutí se jednalo hlavně o otázku teoretickou. Šlo jim o prozkoumání možnosti provést revoluce v západních metropolích a o obranu proti společnosti, kterou považovali za nedemokratickou a která vykazovala jisté fašistické tendence (domnělá fyzická likvidace odpůrců systému). S jediným nenásilným konceptem, jak provést revoluci v jedné ze západních metropolí, přišel po vrcholu demonstrací 10. května 1968 v Paříži tamní studentský vůdce Daniel Cohn-Bendit. Tehdy prohlásil, že demonstrující masy o síle přibližně 250 000 osob měly v Paříži toho dne obsadit centrální orgány státu a vyhlásit generální stávkou. Jedině tak bylo podle něj možné svrhnout gaullistický režim. Nepočítal však s rolí francouzské armády v systému 5. francouzské republiky, o kterou se opíral generál de Gaulle a se silou odporu francouzského obyvatelstva z venkovských oblastí, kterou zanedlouho rebelující studenti pocítili přímo v ulicích centrální Paříže na největší pro-gaullistické demonstraci od konce druhé světové války (zúčastnilo se jí přibližně půl milionu občanů Francouzské republiky). Jistá naivita a nezkušenost se projevila i v následném Cohn-Benditově prohlášení, že by chtěl po úspěšné revoluci pracovat jako sportovní novinář a projet celou Tour de France na kole za hlavním pelotonem [Cohn-Bendit 1987].

Nejdůležitější pojem, který RAF ve svých prohlášeních používala, byl kapitalismus. Tržní hospodářství respektive kapitalismus byl podle RAF hlavním důvodem, proč je ve světě bída, útlak, vykořisťování a nespravedlnost. RAF používala na rozdíl od studentského protestního hnutí marxistickou frazeologii v jiné, atraktivnější a čtivější podobě. Z diskusí mezi radikálními studenty totiž byla poučena, že sofistické texty plné marxistického pojmosloví, jsou většinou čtenářům nesrozumitelné. Uchylovala se tedy ke kombinaci lidového jazyka „ulice“, argotu velkoměstské mládeže a jazyku neomarxistické kritiky soudobé společnosti. RAF sepsala text o ukončení činnosti jako jedno z prohlášení, které během své třicetileté činnosti zasílala redakcím novin vždy po provedené akci, aby vysvětlila a ospravedlnila své činy. Z formy, kterým je text napsán, lze přisuzovat autorství osobě vzešlé ze studentského protestního hnutí a z diskusí o oprávněnosti použití násilí ve společnosti. Prohlášení (*Die Erklärung*) bylo pro ni formou komunikace s orgány státu i s veřejností, kterou považovala za zmanipulovanou masovými médii. V prohlášení nebyl prostor pro diskusi a další interpretaci, provokovalo však k zaujetí stanoviska. To také bylo cílem RAF. Podobně jako studentské protestní hnutí totiž usilovala o vytvoření nezávislého veřejného mínění, které nebude nijak manipulováno státními orgány a masovými médii, ale dostane se mu přímých informací tak říkajíc „z druhé strany“. RAF v závěrečném prohlášení věnuje největší část textu bilanci svého dosavadního úsilí o vytvoření nezávislého veřejného mínění. Dospěla k přesvědčení, že společenské změny, které probíhaly ve Spolkové republice Německo, nebyly nakloněny tomu, aby se vytvořilo nezávislé veřejné mínění. Bylo tomu tak hlavně z ideologických důvodů. Veřejné mínění ve Spolkové republice Německo bylo podle ní tradičně natolik uzavřené, že dokonce ani nemělo žádný zájem o informace z „druhé strany“. Taková společnost si podle RAF vytvořila závislost na informacích produkovaných médii úzce napojenými na státní aparát bez toho, že by je jakkoli reflektovala. Důsledkem závislosti byl odpor k jinakosti a

³ *Prag – Berlin – Paris 1968*. (1993) Internationale Konferenz am 21. und 22.5.1993 in Prag. Praha: Heinrich-Böll-Stiftung.

k nezávislým informacím, což v posledku vedlo k ještě většímu rozkolu mezi názory RAF a většinou obyvatel.

Cílem RAF bylo podle jejích vlastních slov v citovaném prohlášení o ukončení činnosti zpretrhat veškerá pouta se „systémem“ [HOFMANN: 1970]. Systém byl pro ni společenské uspořádání, které vycházelo z projektu formované společnosti vzniklé v okruhu Ludwiga Erharda (podíleli se na něm mimo jiné filozof Eric Voegelin či kontroverzní ústavní právník Carl Schmitt) jako reakce na zkušenost nacistického režimu ukončeného devastujícím válečným konfliktem, vojenské obsazení Německa a hrozba sovětského totalitarismu. Cílem projektu formované společnosti bylo vytvořit takové uspořádání státu, kde zaniknou společenské třídy a občanství se bude opírat o principy konkurence a výkonu. Podmínkou pro vytvoření takového typu společnosti však bylo vytvoření nových pravidel rozhodování o věcech veřejných, které by zabraňovaly neblahému vývoji z doby Výmarské republiky. Součástí nového uspořádání státu se stal Ústavní soud se sídlem v Karlsruhe jako nejvyšší garant ústavnosti přijímaných zákonů ve Spolkové republice Německo, dále byly výrazně omezeny pravomoci prezidenta republiky, byla zavedena pětiprocentní klauzule odevzdaných volebních hlasů pro vstup politické strany do Spolkového sněmu a soudním rozhodnutím byla ukončena činnost dvou politických stran na pravém a levém okraji politického spektra [Jaspers 1966].

Politické myšlení německé poválečné hospodářské a politické elity vycházelo z poznání, že nelze v žádném případě opakovat chyby výmarského parlamentarismu. Politické elity se snažily s pomocí konceptu formované společnosti neutralizovat politické, hospodářské a společenské konflikty a vtáhnout do rozhodovacích procesů široké vrstvy obyvatel. Myšlení RAF však vycházelo z diskusí v protestním studentském hnutí a z komunikace se spřátelenými ozbrojenými skupinami ve třetím světě. Inspirovali se neomarxismem frankfurtské kritické školy (marxismus v nových podmínkách poválečné Evropy) a idejemi národně-osvobozenického boje. Teorie nesmiřitelného třídního boje, jak ji popsal Karl Marx ve spisech z 19. století, pro ně byla nejen výpovědí o soudobé západoněmecké společnosti, ale i programem do budoucnosti. To je patrné zejména z výrazů, které RAF používala v prohlášeních k veřejnosti.

Pro RAF byla Spolková republika Německo pokračovatelkou předválečné a válečné německé společnosti v nových podmínkách. Kontinuitu s předchozím politickým uspořádáním viděla hlavně v přetrvávajících kapitalistických hospodářských vztazích a v tom, že nedošlo k důsledným změnám v personálním složení státních orgánů. Konec 2. světové války a období 50. a 60. let 20. století pak pro ni byly promarněnou příležitostí tuto neblahou kontinuitu narušit a vytvořit nový společenský systém, o jehož podobě se však v žádném ze svých prohlášení blíže nezmiňuje. V textech z pera jejích příslušníků se pouze uvádí, že by to měl být systém bez vykořisťování (rozuměj *bez kapitalismu*) a bez útlaku (rozuměj *bez společenské a politické hierarchie*). Z obsahu textů se lze s jistou licencí domnívat, že RAF měla o podobě nové a spravedlivé společnosti podobnou představu jako členové studentského protestního hnutí. Byla to představa samosprávné společnosti uspořádané na základě rad obyvatel na všech společenských úrovních inspirovaná myšlenkami Pařížské komuny roku 1871 [Gottschalch 1968].

Texty o RAF, které v současnosti vycházejí ve Spolkové republice Německo, upozorňují na její propojení s bývalou Německou demokratickou republikou. RAF sice měla podporu od východoněmeckého Ministerstva pro státní bezpečnost, ale dokázala si vždy udržet zejména v ideologických otázkách od východoberlínského režimu odstup. V prohlá-

šení o ukončení činnosti z roku 1998 například uvádí, že považovala východoněmecký režim za byrokratický a dogmatický a že řada členů RAF s ním naivně spojovala naděje na vytvoření sociálně spravedlivé společnosti. Jediný pozitivní aspekt režimu Německé demokratické republiky, který v prohlášení o ukončení činnosti uznala, byly tzv. sociální jistoty, které východoněmecký režim garantoval. Nepochybně je však se sociálními programy ve Spolkové republice Německo a v dalších západoevropských zemích a nezmínila se o nákladech, které východoněmecký režim na jejich udržení potřeboval. Pro RAF byla západoněmecká společnost jednoduše společností orientovanou na zisk, kde měl jednotlivec význam pouze jako anonymní článek v systému tržního hospodářství zaměřeného na výkon a efektivitu. Takový systém podle RAF vedl nevyhnutelně ke konkurenci (kterou považovala za nelidskou), z ní vyplývající osamění a k následnému vytvoření autoritativní společnosti.

RAF chápala ozbrojený boj proti takové společnosti jako oprávněné úsilí o zničení autoritativních poměrů a o vytvoření úplně nové společenské a kulturní reality. Přetrvávání stávajícího politického a hospodářského uspořádání podle ní nemělo žádný význam, jenom snad ten, aby byla zachována hospodářská a politická moc předválečných a válečných kapitalistických a nacistických elit. Koncept formované společnosti pro ni byl neomarxismem naruby, nebo-li pokusem zakonzervovat stávající mocenské vztahy v nových poválečných podmínkách. Názory RAF se v tomto bodě překvapivě shodují s myšlenkami jednoho z nejvýznamnějších vůdců studentského protestního hnutí v Západním Berlíně a ve Spolkové republice Německo Rudi Dutschkeho, které uvedl v rozhovoru s Güntherem Gaussem v pořadu západoněmecké televize *Zu Protokoll*⁴, který pro mimořádný úspěch vyšel později ve Spolkové republice Německo také časopisecky i knižně. Dutschke tehdy prohlásil, že materiální podmínky pozdně-kapitalistické společnosti (tak tehdy protestující studenti označovali společenskou realitu Spolkové republiky Německo) již umožňují vytvořit nový typ společnosti bez války, útisku a vykořisťování. Bylo to podle něj možné díky technickému pokroku západních společností, které už několik let po ukončení 2. světové války produkovaly opět tolik výrobků jako před válkou a dokázaly (s velkými přebytky) bez potíží uživit své vlastní obyvatelstvo. Z obavy o zisk a ztrátu politické moci se však západoevropské hospodářské a mocenské elity podle Dutschkeho rozhodly předválečný typ společnosti zachovat a nadále udržovat obyvatelstvo s pomocí masových médií v nevědomosti a iluzích o tom, jak soudobá společnost skutečně funguje.

Jedním ze způsobů, jak tuto situaci narušit, byla podle Dutschkeho osvěta, kterou si vzalo za cíl studentské protestní hnutí. Cílem této osvěty bylo vytvořit kritické veřejné mínění, které se nenechá manipulovat politickými elitami ani médii a samo dospěje k myšlence, že je potřeba revoluce, aby došlo ke kýmžené společenské změně. Osvěta měla podle Dutschkeho probíhat hlavně v tištěných médiích (kritičtí intelektuálové tehdy založili řadu nových časopisů), při demonstracích a pomocí veřejných prohlášení k aktuálním problémům a zakládáním paralelních univerzit podle amerického vzoru, kde si studenti sami utvářeli studijní programy a zvali k přednáškám osobnosti, které byly nakloněné jejich programu. Nezbytným předpokladem pro úspěch takové snahy o osvětu byla spolupráce s manuálně pracujícími, která se však ve Spolkové republice na rozdíl od Francie nepodařila. Západoněmecké studentské protestní hnutí zůstalo ve svých snahách o proměnu společnosti osamocené a bez podpory obyvatelstva, které kriticky pohlíželo na snahy o změnu společnosti v marxistickém duchu z obav před vývojem podobným jako v Německé demokratické republice. Poté, co ztroskotal pokus o sblížení s pracujícími, nedošlo k očekávané vysokoškolské

⁴ Dostupné z WWW: <<http://www.youtube.com>>; Rudi Dutschke: *Zu Protokoll*. [cit. 2011_04_07]

reformě a Spolkový sněm schválil tzv. mimořádné zákony (*Notstandsgesetze*), studentské protestní hnutí se rozpadlo do různých znesvářených skupinek marxistického stříhu, které se začaly rychle radikalizovat. Malá část nejradikálnějších poté přešla do ilegality teroristických skupin. Větší část protestujících studentů se odklonila od snah změnit společnost jako celek a pod dojmem násilného ukončení experimentu se socialismem s lidskou tváří v Československu se uchýlila k úsilí o emancipaci různých životních forem a boji za lidská práva hlavně v tzv. třetím světě [Baring 1998]. RAF sebe sama v této situaci nahlížela jako elitní revoluční ozbrojenou skupinu, která je ochotná po vzoru národně-osvobozeneckých bojovníků z třetího světa za cenu obětí a přechodu do života v ilegalitě, usilovat násilnou formou o dosažení společenské změny a vytvoření spravedlivé společnosti.

6. Závěr

RAF ve svém závěrečném prohlášení uvádí, že za svoji největší chybu považuje neschopnost vidět probíhající změny v západoněmecké společnosti. Zůstala u ozbrojeného boje proti západoněmeckému státu a jeho spojencům, který časem získával formu pomsty za individuální příkoří a snahu o osvobození vlastních příslušníků z vězení. Zapomínala však na to, že pro podporu většinového obyvatelstva jí chyběla koncepce řešení sociálních problémů stabilizované německé společnosti a organizace, které by se pokusila tyto problémy řešit. Během třiceti let své existence se sice opakovaně pokoušela změnit strategii, spojit se s podobně zaměřenými skupinami v západní Evropě a přizpůsobit se politickým změnám a sjednocení Německa po roce 1989, ale žádná z těchto snah nevedla k cíli vytvoření společnosti bez války, útlaku a vykořisťování a k osvobození jejích příslušníků z vězení. Ze závěrečného prohlášení RAF z roku 1998 je zřejmé, že sice přiznala strategické chyby při boji se západoněmeckým státem a jeho spojenci, ale nikdy se nevzdala myšlenky na revoluci a radikální změnu společnosti. Nepřítelem se jí nakonec stalo i samotné západoněmecké obyvatelstvo, které nebylo ochotno vyslechnout její výzvu k radikální společenské proměně a které většinou její činy odsuzovalo. Období po roce 1989 provázal překvapivý nezájem o činnost RAF jak ze strany médií tak většinového obyvatelstva, který přehlušilo pouze několik násilných činů, které se jí ještě počátkem devadesátých let podařilo vykonat. RAF po prozatímním zavržení násilí v roce 1993 upadla v zapomnění a když v roce 1998 zaslala do kolínské redakce mediální agentury Reuters závěrečné prohlášení o ukončení činnosti, nevěnovala tomu média, politické strany ani obyvatelstvo zvýšenou pozornost. Její přitažlivost se pro část kriticky naladěných intelektuálů definitivně vyčerpala. Německá společnost, nyní požívající výhod sjednoceného státu, už dávno přestala myslet v ideologických termínech, které RAF používala a v jejím úsilí o radikální proměnu společnosti v marxistickém duchu neviděla reálnou perspektivu. Frakce Rudé armády se tak stala jedním z posledních reliktvů německé historické zátěže mající kořeny ve válečných konfliktech první poloviny dvacátého století. Dodnes však zůstává inspirací pro nejradikálnější skupiny sdružené v autonomním hnutí Spolkové republiky Německo, které její myšlenky a osobní příklady pod dojmem současné hospodářské krize opakovaně uvádějí ve svých tiskovinách či na internetu.

LITERATURA:

- AGNOLI, Johannes; BRUECKNER, Peter (1967). *Die Transformation der Demokratie*. Berlin.
- BARING, Arnulf (1998). *Machtwechsel. Die Aera Brandt-Scheel*. Berlin: Ullstein.
- BAUMANN, Michael (1975). *Wie alles anfing*. München.
- BRUNNER, Otto; CONZE, Werner; KOSELLECK, Reinhart (2004). *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- BUHMANN, Inga (1983). *Ich habe mir eine Geschichte geschrieben*. Frankfurt/M.
- COHN-BENDIT, Daniel (1987). *Wir haben sie so geliebt, die Revolution*. Frankfurt/M.
- FELS, Bernard (1998). *Der Ursprung der 68er. Zu den geistigen und sozialen Grundlagen der Studentenrevolte und der RAF*. Bonn.
- FICHTER, Tilman; LOENNENDONKER, Siegward (1977). *Kleine Geschichte des SDS. Der Sozialistische Deutsche Studentenbund von 1946 bis zur Selbstauflösung*. Berlin: Rotbuch Verlag.
- GLASER, Hermann (1970). *Radikalität und Scheinradikalität. Zur Sozialpsychologie des jugendlichen Protests*. München.
- GOETZ, Aly (2008). *Unser Kampf 1968 – ein irritierter Blick zurück*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.
- GOTTSCHALCH, Wilfried (1968). *Parlamentarismus und Raetedemokratie*. Berlin.
- HOFMANN, Werner (1970). *Abschied vom Bürgertum. Essays und Reden*. Frankfurt/M.
- HORLEMANN, Jürgen; GAENG, Peter. (1968). *Vietnam. Genesis eines Konflikts*. Frankfurt/M.
- JASPERS, Karl (1966). *Wohin treibt die Bundesrepublik?* München: Piper Verlag.
- LOEWENSTEIN, Bedřich (1995). *Projekt moderny*. Praha: Oikoymenh.
- RICHERT, Ernst (1969). *Die radikale Linke von 1945 bis zur Gegenwart*. Berlin.
- ROEHL, Bettina (2005). *So macht Kommunismus Spass*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- SCHARLOTH, Joachim (2008). *Revolution der Sprache? Die Sprache der 68er*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- SCHWARZER, Alice (1983). *So fing es an*. München.
- VESPER, Bernward (2005). *Die Reise*. Erfstadt: Area Verlag.

Sborníky:

- Prag – Berlin – Paris 1968*. Internationale Konferenz am 21. und 22.5.1993 in Prag. Hrsg. von der Heinrich-Böll-Stiftung. Praha: 1993.
- Die Formierte Gesellschaft. Ludwig Erhards Gedanken zur politischen Ordnung Deutschlands. Bonn: Presse und Informationsamt der Bundesregierung, 1966.

Časopisy:

- Rote Pressekorrespondenz
Neue Kritik
Das Argument
Konkret
Agit 883

Internetové stránky:

InfoPartisan. Portalseite für linke Politik. Dostupné z WWW: <<http://www.infopartisan.net/>>.

Isioma & SDS Webseite. Dostupné z WWW: <<http://www.isioma.net/>>.

Rudi Dutschke: Zu Protokoll. Dostupné z WWW: <<http://www.youtube.com/>>.